

Objektíven modern, szubjektíven ősi

Bali János: *A magyar nemzet etnológiája.*

Budapest, ELTE BTK, 2022. 323 old.

Hogy jutunk el a „*Mi a nemzet?*” kérdéstől a „*Ki tudja, lehet, hogy a botosjeti is előbb-utóbb hungarikummá válik?*” kérdésig háromszáz oldal alatt? Bali János tudományos antológiája kérdéssel kezdődik és kérdéssel zárul, ugyanis a társadalomtudományokkal foglalkozók nagyon jól tudják, hogy nincs rossz válasz, csak jó kérdés. A nemzet része hétköznapijainknak. Mondhatni egy szemüveg, amin keresztül bíráljuk a múltat, látjuk az otthont és a szülőföldet, tehát nemzetiesítjük az időt és a teret. Az etnográfus figyelmét viszont ebben a témában nem a múlt érdekli – írja Bali János –, hanem a jelen, amikor írunk a múltról, tehát az úgynevezett „jelenben élő múlt”. *A magyar nemzet etnológiája* című könyv témája a modern ember nemzettudata és az ehhez kapcsolódó jelentéstartalmak, szimbólumok társadalmi gyakorlata. Miért állítunk kopjafát a temetőn kívül? Miért tesszük fel Mihai Eminescu és II. Rákóczi Ferenc képét a papírpénzre? Mit jelent a tömeges hagyományteremtés? Vajon mindössze ősmagyar nosztalgizálás lenne, vagy útkeresés Kelet és Nyugat között?

A szerző gyakran kijelenti, hogy a nemzet definiálása mindig csak részlegesen sikerülhet, attól függően hogy melyik tudományos megközelítést alkalmazzuk, vagy a nemzet mely megnyilvánulásából indulunk ki. Ernest Renan 1995-ben a *Mi a nemzet?*

című munkájában a nemzetet mint mindennapos népszavazást írja le, mely során egy nemzet tagjai közösen emlékeznek a múltra és tervezik a jövőt. Az emlékezet fontos része nemzeti jelentéstulajdonító folyamatoknak. Rokon területnek tekinthető a kulturális emlékezet olyan kutatóinak a munkássága mint Jan Assman (*A kulturális emlékezet*, 1992), vagy Maurice Halbwachs (*On collective memory*, 1925). Az emlékezés kultúrája a közösség ügye, és egy szelekciót eredményez, melynek az a kérdése van a középpontjában, hogy „Mit nem szabad elfelejtenünk?”. Pierre Nora fogalmával élve, ez emlékezetközösséget teremt. Ami a jelentéstulajdonítást illeti, ez emlékezés egyfajta szemiotizálása is a múltnak, ami eredményezhet mitizálást, tehát valamilyen magasabb rendű igazság kiemelését, a múlt egy nemzetet megalapozó történeté sűrítését, írja Bali János.

A könyv három évtizedes tudományos érdeklődés eredménye. Bali János a téma iránti érdeklődését még antropológus diákkorában terelték Hofer Tamás órái a nemzeti identitás és a nemzeti jelképek felé. Mindez Budapesten, a rendszerváltás utáni első parlamenti ciklus alatt (1990–1994) történt, amikor a közélet alapvetően meghatározta a nemzetről való gondolkodást és diskurzust. Kieleződött, hogy a nemzet témája nem pusztán történelmi

Kosztza Rebeka (2000) – magiszteri hallgató, Kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, kosztzarebeka19@yahoo.com

<https://doi.org/10.36373/em-2024-2-30>

kérdés, sőt a fiatal néprajzkutató akkor bizonyosodott meg arról, hogy a történelem is sokkal inkább szól arról a korszakról, amelyben írják, mintsem arról, amelyikről szól. Később, immár az MTA Néprajzi Kutatóintézet ifjúsági ösztöndíjas kutatójaként majd az 1999/2000-es tanévtől az ELTE BTK Néprajzi Intézetének oktatójaként önálló kutatásai fűződtek a nemzet témaköréhez. 2013 után pedig a Nemzetstratégiai Kutatóintézet kutatási vezetőjeként a nemzeti ösztöndíjas és a határon túli magyarság kérdései foglalkoztatták első sorban. 2023-ban az ELTE BTK Néprajzi Tanszékén *A székelylekéről alkotott kép Magyarországon* címmel tartott habilitációs előadást. A kötetben megjelent tanulmányok egy részét korábban már publikálta, itt ezek téma szerint vannak egy kötetbe szerkesztve.

A kötet első nagy fejezetében (*Témák és megközelítések*, 11–35. old.) a nemzet fogalmát járja körül, annak viszonyát a nacionalizmushoz, az államhoz és az emberek életéhez. A nemzet szubjektív oldala értelmezésének egyik bevált módszere az időben és térben való elhelyezés. Bali János tanulmányait az idő vagy a tér adta jelentéstartalmak szerint csoportosítja. *Az idő nemzetiesítése* (39–113. old.) című nagy fejezetben olyan kérdések merülnek fel, mint az múlt nemzetiesítése vagy a nemzeti mítoszok és hősök termelése. Míg a nemzeti identitás 19. századi, tehát modern közösségi keret, addig annak konstruálása, eszmeiséggel megtöltése az „ősiségből” és a múltból táplálkozik. Tehát objektíven a nemzet modern és szubjektíven ősi. Hogyan lehet feloldani ezt a paradoxont? Bali János a fejezet első idővel kapcsolatos tanulmányában (*Az idő nemzetiesítése, a múlt historizálása*, 40–63. old.) sűrítve sorba veszi azokat a nemzetépítési modelleket, amelyek az elmúlt kétszáz évben megfigyelhetők voltak a magyar nemzet jelenlegi képének kiépülése során. Ezek – a nagyobb kategóriákat kiemelve – a történelemhez, a népi

kultúrához és az ősmagyar gyökerek kereséséhez kapcsolódnak. A nemzet ősisége, mely gyakran a kontinuitásméletekben is fogózkodik, tulajdonképpen legitimációs eszköz. A magyar nemzeti emlékezetben az ősmagyar korszakig visszanyúló kontinuitás keresése összekapcsolódik a Kelet iránti érdeklődés és nosztalgia felértékelődésével, mely általában a Nyugathoz tartozó kultúra és társadalom válságát követő nemzetstratégiai elképzeléssel társul. De olyan érzéskörök is közrejátszanak, mint a „nem vagyunk egyedül” vagy a Magyarország EU-s csatlakozását (2004) követő nemzeti függetlenség védelme. A mítosz- és kultúraépítés a mindennapi élet legkülönbözőbb területeit érinti: rovásírásos településtáblák, öltözködés, jurtaállítás, baranta, lovasjáték. Ezekkel a témákkal két fejezetben (*Az „ősmagyar” mítosz a premodernitástól a posztmodernig*, 64–77. old.; *„Kortárs ősmagyarok”: mítosz és kultúra*, 78–83. old.) foglalkozik a szerző. A népi kultúra felfedezése is a nemzetépítés, a társadalmi kohézió és csoport-reprezentáció kiépítése kapcsán történt. A népművészet és a népi kultúra a nemzeti jelképrendszer kialakításában fontos szerepet kapott, gondoljunk Malonyai Dezső díszes könyvsorozatára, mely bevezette 1908 után a „népművészet” fogalmát. Ezekon kívül a nemzeti identitás megerősítésében a háborúk és a nemzeti tragédiák – pár példát említve: Trianon, Mohács, Világos – is kiemelt szerepűnek tekinthetők. Napjainkban a történelmi könyveken kívül sok hordozója van a múltra vonatkozó szimbolikus üzeneteknek, Bali János erre a papírpénz példáját hozza. Mivel minden ember használja ezeket, ezért a társadalom egészéig el tudja juttatni a történelembe ágyazott üzeneteket. A történelmi hősök emlékezetének foka átlépheti a kommercializálódás határát. Erre talán II. Rákóczi Ferenc említhető első példaként, de mondhatnánk Petőfi Sándort vagy Mátyás királyt is. Az idő nemzetiesítésének, a múlt

historizálásának gyakorlata tehát a mindenkori jelenről árul el sokat, s szerzőnk a történelemre úgy tekint, mint az adott társadalom (elit) által végrehajtott szimbolikus értelmezések sorára, melyek megalapozzák a kollektív (nemzeti) emlékezetet. A múlt-ról alkotott közös kép egy közös értékrendszer, amely a nemzetek egyik legfontosabb ismérve.

A tér nemzetiesítése (114–315. old.) című nagy fejezetet olyan kulcstémák kísérik, mint a haza, a szülőföld vagy az otthon fogalmának jelentésváltozása a modernitás korában, a nemzeti táj jelképes magalkotása, a köztér nemzetiesítése. A fejezet két fő narratívára sűrűsíthető. Az egyik a magyar nemzet eszmei elhelyezkedése Kelet és Nyugat között. A szerző megmagyarázza, hogy egy nemzet aktuális korszakának része az, hogy a földrajzi térben merrefelé tájékozódik. Például a magyar történetírás a nemzet történelmének különböző korszakait gyakran annak tükrében elemzi, hogy az adott korszakban milyen mértékű a lemaradás Európa nyugati országaihoz képest. A magyar nemzet gondolköre kettős Európával szemben: egyrészt erős a perifériával való azonosulás gondolköre, másrészt ugyanilyen erős az „Európa bástyája” képzet is (Magyarországon álltak meg a keletről vándorló nem keresztény harcias népek). Részből az európai standardokkal való „labdába rúgást”, felzárkózást fejtegetik a szerző azon fejezetei, amelyek az úgynevezett „fradizmussal” foglalkoznak (*„Hungarofradizmus”: egy sportegyesület szimbolikája*, 263–277. old.; *Helyünk Európában. A nemzeti önazonosságtudat értelmezései és megfeleltetései egy futballmeccs alapján*, 151–166. old.). A nemzeti csapatként konstruált Ferencváros TC egyes nemzetközi meccseihez kapcsolódó szurkolói magatartások alkalmat adtak arra, hogy megfogalmazódhassanak olyan kérdések, mint a nemzeti sors, a magyarság helye Európában. *A Távolság Kelet mítosza*

Magyarországon (123–131. old.) című fejezetben olvashatunk a keleti kultúraáramlás társadalmi-gazdasági vonatkozásairól. A rendszerváltás után Magyarországot is elérte a „keleti szél”. A globalizáció és multikulturalizmus hatására valamiféle „keletiesedés” kezdett kibontakozni a magyarországi kereskedelmi és fogyasztói kultúrában. Gondoljunk a kínai boltokra, a japán kert kialakításának divatjára, a sportokban a karatéra, az anime rajzfilmek és manga képregények népszerűségére. Bali János megállapítja, hogy a gazdaságicentrum-társadalmak (Kína) idővel többé-kevésbé kulturális centrumokká is válnak.

A térhez kapcsolódó fontos téma a külföldi magyarok kérdése is, a nemzetképünkben lévő különbségek az anyaországiak nemzetképéhez viszonyítva. A szerző a *Külföldi magyarság nemzettudatáról* (175–187. old.) című tanulmányban megállapítja, hogy a külföldi magyar nemzeti önazonosságnak három gyökere van: kötődés (1) az anyaországhoz (Magyarország), (2) az államnemzethez (Románia) és (3) az adott nemzeti-etnikai kisebbséghez (moldvai csángó, partiumi magyar stb). E három kötődés nem egyforma erősségű és történetileg változó szerkezetű. Például a magyar állampolgárság megszerzésének lehetővé tétele után a külföldi magyarok kötődése erősödött az anyaországhoz. Trianon kapcsán a szerző azt elemzi, hogy az utókor milyen kulturális gyakorlatok mentén dolgozta fel a traumát, és a trauma hogyan épült be a nemzeti emlékezetbe. Egyik fejezet (188–212. old.) azzal a témával foglalkozik, hogy a magyarországiak részéről milyen ismeretek és attitűdök kapcsolódnak a külföldiakhoz. Bali János szemléltető ábrák segítségével bemutatta a személyes lekérdezésen alapuló, kérdőíves adatfelvétellel megvalósított kutatása eredményeit. Ezek szerint a magyarországiak a külföldiakat a falusi hagyományokkal, a rurálisabb, természetközelibb életformával hozzák kapcsolatba, és elsősorban a kultúra

az a terület, amely a határon átnyúló magyar-magyar kapcsolatokat építésében nagy arányú támogatással bír. A kopjafaállítási habitusok és a hozzájuk kapcsolódó ideológiai, társadalmi vonatkozások a *Sírjelből nemzeti szimbólum: A kopjafaállítások konjunktúrája Magyarországon és Erdélyben a nyolcvanas évek közepétől napjainkig* (213–226. old.) című fejezetben olvashatunk. Itt a kopjafaállítás mögötti kategorizált motivációk bemutatása történik, illetve a kopjafa mint nemzeti szimbólum, emlékéllítási eszköz definiálása. Az új kontextusban megjelenő kopjafák (köztereken, turisztikai helyszíneken) nem a folytonos hagyomány továbbélő elemei (survival), hanem a revival fogalmával körülírható folyamat termékei.

Összességként megállapítható, hogy a tanulmánykötet nem egy összefoglaló mű,

minden olvasója számára másvalami lesz az, ami majd érdekességként szolgál. Számomra, néprajzos diák számára, mindenképp teljesen más perspektívába helyezte a nemzetről való gondolkodást, ugyanis már nem egy múltbéli örökérvényű fogalomként tekintek rá, hanem mint a mindennapjainkban felbukkanó viszonyítási alapra, ami a jelenről és a jelenlegi gondolkodásmódról mesél. A nemzettudat és a kultúraépítés kutatása egy folyamatosan megújuló terület, éppen azért, mert a jelen és a múltból való értékítélet is változik, és ennek kutatása vagy csak a körülöttünk lévő társadalmi jelenségekről való elgondolkodás gyakran egy-egy hétköznapi megfigyeléssel, tapasztalattal kezdődik.

KOSZTA REBEKA